

EMŞAL Ü NEŞAYİH-İ TÜRKİ VE SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE*

Talip DOĞAN**

ÖZET

Tarih, folklor, sosyoloji, psikoloji, felsefe, ahlak gibi birçok alanı ilgilendiren atasözleri; deyiş güzelliği, anlatım gücü ve kavram zenginliği bakımından çok önemli dil unsurlarındandır. Kısa ve özlü bir dil ile genellikle tek cümleden oluşan atasözleri, çok geniş manaları ifade etme kudretine sahiptir. Yerinde söylendiği zaman düşünceye kuvvet katan bu sözlerde, dilin bütün inceliklerinden ve musikisinden istifade edildiği görülür. Sözlü edebiyat ürünlerinin başında gelen atasözlerinde hayata dair her türlü hadise, bütün yönleriyle ve renkliliğiyle yer alır. Bu suretle atasözlerinde Türk milletinin dini, ahlakı, anlayışı, ortak değerleri, zihin yapısı, hayal gücü ve zekâ parıltıları bulunur. Ayrıca atasözlerinde sözlerin, tarihî süreçte, millî dil ve düşüncenin harmanlanmasıyla kalıplaşıp yerleştiği görülür.

Bu çalışmaya konu olan Emsâl ü Neşâyiḥ-i Türkî adlı eser, 1910 yılında, İran Azerbaycanı'nın Meraga şehrinde, Mirzâ 'Elineki Merâği tarafından yazılmıştır. Emsâl ü Neşâyiḥ-i Türkî'de, Arap alfabesinin harf sırasına göre dizilmiş olan atasözleri yer almaktadır. Söz konu eserde atasözlerinin, ağız özellikleri korunarak kaydedilmiş olması ayrıca önem taşımaktadır.

Eldeki çalışmada, Emsâl ü Neşâyiḥ-i Türkî'de yer alan atasözlerinin söz varlığı konu edinilmiştir. Bu suretle, Emsâl ü Neşâyiḥ-i Türkî'deki atasözlerinde geçen kimi kelimeler hem tarihî hem de modern Türk lehçeleri ve ağızları ile mukayese edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Emsâl ü Neşâyiḥ-i Türkî, atasözü, söz varlığı.

THE EMŞAL Ü NEŞAYİH-İ TÜRKİ AND ITS VOCABULARY

ABSTRACT

The proverbs that connected to lots of fields such as history, folklore, sociology, psychology, philosophy and morality are very important language characteristics in terms of expression beauty, eloquence and conceptual richness. The proverbs which usually consist of one sentence with a brief language have the power of expressing the wide range of meanings. When said in the right time, these sayings give

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fak. Dilbilim Bölümü, El-mek: dogan.talip@hotmail.com

power to the thought and we can see that they are made use of the music of language. All kinds of events about the life with every aspects and colorfulness are present in proverbs, the products of oral literature. So we can see the religious, moral, understanding, common values, mental state, imagination and intelligence glitters of Turkish nation. Also it is seen that sayings in the proverbs have become stereotyped with the blend of national language and thought in the process of history.

Emsâl ü Neşâyiḥ-i Türkî was written by Mirzâ 'Elineḳi Merâḡi in Meraga city of Iran Azerbaijan in 1910. In the Emsâl ü Neşâyiḥ-i Türkî, there are proverbs ordered according to letters lined up of Arab Alphabet. In this manuscript it is important that the proverbs were written by saving the dialect characteristics.

In this study, vocabulary of proverbs in the Emsâl ü Neşâyiḥ-i Türkî have been examined. Thus, some words in the work have been compared with historical and modern Turkish dialects.

Key Words: Emsâl ü Neşâyiḥ-i Türkî, proverb, vocabulary.

Giriş

Atasözleri, kısa ve özlü bir dil ile çok geniş manaları ifade etmek suretiyle bize muazzam bir dünyanın kapılarını aralar. Bu bakımdan atasözleri, ataların kimi zaman iyimser kimi zaman da kötümser hâletiruhiyesini, tecrübe edilmiş öğütlerini, tarihin girdabından çıkarıp önümüze getirir.

Yerinde söylendiği zaman düşünceye kuvvet katan atasözlerinde, dilin bütün inceliklerinden ve musikisinden istifade edildiği görülmektedir. O yüzden, her devirde, kalem erbapları yeri geldiğinde atasözlerinin bu imkân ve kudretinden yararlanmasını bilmişlerdir¹.

Sözlü edebiyat ürünlerinin başında gelen atasözleri, tekâmülünü dilin tarihî gelişimi içinde tamamladığı için hem mana hem de söyleyiş açısından onunla iç içe yoğrulmuş durumdadır. O sebeple, atasözlerindeki herhangi bir sözün yerini değiştirmek, ifadenin tesir gücünü bozmaktadır. Çünkü bu sözlerin, tarihî süreçte, millî dil ve düşüncenin harmanlanmasıyla kalıplaşmış yerleştiği görülmektedir².

Burada ele alınan Emsâl ü Neşâyiḥ-i Türkî adlı eser, İran Azerbaycanı'nın Meraga şehrinde, 1910 yılında Mirzâ 'Elineḳi Merâḡi tarafından yazılmıştır. 33 sayfadan ibaret olan eser, Arap alfabesinin harf sırasına göre dizilmiş olan atasözlerini barındırmaktadır³.

¹ Örnek olarak bkz. Agâh Sırrı Levend, "Türk Edebiyatında Manzum Atasözleri ve Deyimler", **TDAY-Belleten 1961**, Ankara, 1988, s. 137-146; Dehri Dilçin, **Edebiyatımızda Atasözleri**, TDK Yayınları, Ankara 2000.

Atasözü için ayrıca, Türkçede tarih boyunca çeşitli kelimeler kullanılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Sinan Gönen, **Batı Türklerinin Manzum Atasözleri Üzerine Bir Araştırma**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2006, s. 11; Aydın Oy, "Ata Sözü", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. IV, 1991, s. 44-46.

² Atasözlerinin dil ve üslup özellikleri için bkz. Özkul Çobanoğlu, **Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 19-27.

³ İran'da ayrıca, atasözlerinin toplanıp neşredildiği şu çalışmalar da zikredilmeye değerdir: Ali Esger Müctehidî, **Emsâl-i Hikem Der Zebân-i Mahalli-yi Azerbaycan**, Tebriz 1332. İran'da atasözlerini konu edinen diğer eserler için bkz. Mahmudoğlu Alikulu Vaiz Dehrganî, **Vatan Dili Türkî Meseller**, Meşhed Esedağa (Taşbasma Atelyesi), 1294; Yakup Kuds, **Atalar Sözü (Goftâr-i Niyakân)**, (1. C.), Neşr-i Novid, Tahran 1359; Hüseyin Feyzullahî Vahid, **Atalar Sözü Ağlın Sözü**, Tebriz 1366; Ali Zaferhah, **Ata Babalar Deyimler**, Tebriz 1370; Zühre Hanım Vefâyî, **Darbü'l-Meseller**, Tebriz 1374; Murad Durdı Kadı, **Atalar Nakli**, Hacı Talayî Yayınevi, 1376; Muhammed Hasan Yusuffî, **İl Sözleri**, Tahran 1377; Ebu'l Kasım Elekber Ferehanî, **Dustân-ı Dastân**, Tahran 1378; Ali Muhammedî Berence, **Ferheng-i Darbü'l Meselha-yı Afşar-ı Azerbaycan**, Tahran 1379; Muharrem Perizâd, **Atalar Sözü'nün İnkişafı**, Tebriz 1380;

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

Atasözlerinin, Emsâl ü Neşâyihi-i Türki'de ağız özellikleri korunarak kaydedilmiş olması ayrıca dikkati çekmektedir. El yazması eserin cildinde, Tahran'daki Meclis-i Şürâ-yı Millî Kütüphanesi'nin etiketi yer almaktadır. Etiket; eserin adı (Emsâl ü Neşâyihi-i Türki-Divân-ı Merâğî), müellifin adı (Mîrzâ 'Elineki Merâğî), kitap kayıt numarası (79152) ile bölüm ve aynı zamanda yazma numarası (8830) bulunmaktadır. Bununla birlikte eserin ilk ve son sayfalarında Tebriz'de bulunan Ca'fer Sultân el-Kurâi adlı kütüphanenin damgası ile *Tebrîz 1365 Kamerî* kaydı göze çarpar⁴.

Eldeki çalışmada, Emsâl ü Neşâyihi-i Türki'deki atasözlerinin söz varlığına yer verilmiştir. Bu çerçevede, eserdeki atasözlerinde geçen bazı özellikli kelimeler, tarihî ve modern Türk lehçe ve ağızlarıyla mukayese edilmiştir. Aynı zamanda söz konusu kelimelerin yer aldığı atasözleri, beraberinde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

İnceleme

ağna-: hayvanlar toprakta yuvarlanmak

➤ Eşege dediler, me'rifetivi göster, küle *ağnadı* (ENT: 30); “Eşeğe, marifetini göster, demişler; eşek de küle yuvarlanmış”.

ETü.: EUyg. *ağna-* ~ *ağına-* “arkası üstü yere sürtünmek, debelenmek, kıvrınmak, yere yuvarlanmak” (Caferoğlu 1968: 7; Hamilton 2011: 131); *ağna-* “1. yatıp yuvarlanmak, debelenmek 2. bolluk içinde rahat yaşamak” (YTS: 4); **Harz.:** NF *ağna-* ~ *avna-* “yuvarlanmak” (Burslan 1934: 171); **Kıp.:** *ağna-* ~ *avna-* ~ *ığna-* “yere yatıp debelenmek” (Toparlı vd. 2007: 4); **Çağ.:** ŞS *ağna-* “gülmekten bayılmak, telbet etmek, debelenmek, kendinden geçmek” (Kunos 1902: 6); **Bugünkü Türk Lehçelerinde:** Trkm. *agına-* “ağnamak, yattığı yerde bir yandan öbür yana devrilmek, yuvarlanmak (hayvanlar için)” (Tekin vd. 1995: 23-24); **Türkiye Türkçesi Ağızlarında:** DS *ağna-* ~ *ağnan-* ~ *anala-* ~ *āna-* ~ *angala-* ~ *anra-* “hayvanlar toprakta yatıp yuvarlanmak”, *ağna-* “balık kendine has hareketler yapmak”, *ağna-* “sevinçten coşup oynamak”; **Azerbaycan Türkçesi ve Ağızlarında:** *ağna-* “arka üstü uzanıp ayaklarını yukarı kaldırarak, o yüz-bu yüze çevrilmek (bazı hayvanlar hakkında)” (ADİL: 70); **Teb. ağnan-** “1. (hayvanlar için) sırtüstü yatıp belenmek 2. yıkılmak, dağılmak, dökülmek, uçmak 3. suyun süratle aşağı inmesi, sel gibi akmak” (Hacaloğlu 1992: 7).

bit-: bitmek, yetişmek, büyümek

➤ Ot, köki üste *biter* (ENT: 30); “Ot, kökü üstünde yetişir”.

➤ *Bitmemiş* yovşan dibinnen, doğmamış dovşan balası ahtarır (ENT: 37); “Yetişmemiş yovşan⁵ dibinde, doğmamış davşan yavrusu arıyor”.

➤ ‘Avratun ‘ekli olsaydı, daşşakı sinesinde *bitmezdi* (ENT: 45); “Kadının akli olsaydı, taşağı göğsünde bitmezdi”.

ETü.: DLT *ot bütti* “ot bitti”, *oglan bütti* “çocuk doğdu” (Atalay II: 294); **EOğuz.:** *bit-* “hasıl olmak, çıkmak, meydana gelmek”, (Turan 2001: 121); **GT bit-** “yetişmek, yerden çıkmak” (Özkan 1993: 273); *bit-* “yetişip büyümek” (YTS: 36); **Kıp.:** *bit-* “nebat yetişmek, büyümek, bitmek” (Toparlı vd. 2007: 33); **Çağ.:** ŞS *bit-* “neş u nema bulmak, yapılmak, imal olmak, vd.”

Ferhengiz Hanım Hacı Settârî, *Yurdumun Deyerli Sözlere*, 1382; Meşhedkulu Kızıl, *Atalar Nakli*, Tahran 1382; Ehmed Azerlu, *Tebrizden Dört Defter (Atalar sözleri, meseller, hikmetler)*, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı 1994.

⁴ Geniş bilgi için bkz. Mîrzâ 'Elineki Merâğî. **Emsâl ü Neşâyihi-i Türki**. Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım, (hzl. Talip Doğan), Vizyon Yayınevi, Ankara 2013, s. 2-6.

⁵ **yovşan:** bir kısım bitki adı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

(Kúnos 1902: 29); Bugünkü Türk Lehçelerinde: Trkm. *bit-* “yerden bitmek, büyüme, yetişmek” (Tekin vd. 1995: 74); Kzk. *bit-*, Kırg. *bit-* “bitmek (bitki için)” (KTLS: 74); Türkiye Türkçesi Ağzlarında: DS *bit-* “büyüme” (Artvin Yusufeli Uşum köyü); Azerbaycan Türkçesi ve Ağzlarında: *bit-* “yetişmek, çıkmak, cücermek” (ADİL: 325), *bit-* “yetişmek, sağalmak” (Gazah) (ADL-I: 56).

çal-: yılan sokmak

➤ İlanun kıyruğın basmıyasan, dönüb adamı *çalmaz* (ENT: 34); “Yılanın kıyruğuna basmazsan, dönüp adamı sokmaz”.

ETü.: EUyg. *çal-* “vurmak, eğilmek” (Caferoğlu 1968: 59); DLT *çal-* “yere çalmak, vurmak, yenmek” (Atalay IV: 132); EOğuz.: GT *çal-* “vurmak, çarpmak” (Özkan 1993: 281); *çal-* “vurmak, çarpmak, atmak, vd.” (YTS: 50); Bugünkü Türk Lehçelerinde: Trkm. *çal-* “vurmak, çarpmak, vd.” (Tekin vd. 1995: 108); Türkiye Türkçesi Ağzlarında: DS *çal-* “saldırıp ısırarak, sokmak, yaralamak” (Koyundere–Ahıska–Kars, Bor–Niğde, İncekum–Silifke–İçel); Azerbaycan Türkçesi ve Ağzlarında: *çal-* “sançmak, vurmak, dişlemek, vd.” (ADİL: 442), Teb. *çal-* “yılan, akrep sokmak, ısırarak” (Hacaloğlu 1992: 54), *çal-* “dövmek, vurmak” (Cebrayıl, Çemberek) (ADL-I: 90).

dağarcık ~ dağarcık: torba, tekne

➤ Cuvallar doldı, *dağarcıklar* dolmaz (ENT: 39); “Çuvallar doldu, torbalar dolmaz”.

➤ İt bülür *dağarcıkda* ne var, *dağarcık* bülür ite ne vèrüb (ENT: 33); “Torbada ne olduğunu it bilir, ite ne verildiğini de torba bilir”.

ETü.: EUyg. *tağar* “torba, dağarcık, dağar ” (Caferoğlu 1968: 219); DLT *tağar eşyek üze artıldı* “dağarcık eşegin üzerine artıldı”, *tağar* “dağarcık, içerisine buğday ve başka şeyler konan nesne, harar (Atalay I: 244, 411); EOğuz.: *dağarcuk* “yolcu veya çobanların yiyeceklerini taşıdıkları çoğunlukla deriden yapılmış torba” (Turan 2001: 126); *tağar ~ dağar* “kap, çanak, küp, çömlek” (YTS: 200); Kıp.: *tağarcuk ~ tağsırçık* “dağarcık” (Toparlı vd. 2007: 258); Çağ.: ŞS *tağar* “kab, zarf, kese” (Kúnos 1902: 179); Bugünkü Türk Lehçelerinde: Alt. *taar* “1. çuval 2. kutu, sandık” (Gürsoy-Naskali ve Duranlı 1999: 164); Türkiye Türkçesi Ağzlarında: DS *dağarcık* “yüzülmüş hayvan derisi” (Alayunt–Kütahya), “saksı” (Üsküdar–İstanbul), *dağarcık* “dağarcık” (Çıtak–Çivril–Denizli), *dağarcuh* (Uluşiran–Şiran–Gümüşhane), *dağarcıh* (Garipler–Sorgun–Yozgat), *dağarcuk* (Danışman–Fatsa–Ordu); Azerbaycan Türkçesi ve Ağzlarında: *dağar* “kara mal dersinden hazırlanan torba”, *dağarcıg* “küçük dağar” (ADİL: 511), Teb. *dağar* “1. dağarcık 2. dırma ve kaytan, işlemeciliğinde kullanılan yastık” (Hacaloğlu 1992: 63), *dağar* “koyun veya keçi derisinden hazırlanmış torba, kese (Şeki) (ADL-I: 117).

dam-: damlamak

➤ *Dama dama* göl olı, dada dada hêç olı (ENT: 41); “Damlaya damlaya göl olur, tada tada hiç olur”.

tam- ~ dam- “damlamak, damla damla akmak” (YTS: 201); Harz.: NF *tam-* “damlamak” (Burslan 1934: 215); Kıp.: *tam- ~ dam-* “damlamak, yağmurun damla damla düşmesi” (Toparlı vd. 2007: 260); Çağ.: ŞS *tam-* “damlamak” (Kúnos 1902: 181); Bugünkü Türk Lehçelerinde: Trkm. *tam-* “damlamak” (Tekin vd. 1995: 132), Kum. *tam-* “damlamak” (Pekacar 2006: 330), Başk. *tam-*, Kzk. *tam-*, Kırg. *tamçıl-* “damlamak” (KTLS: 148); Türkiye Türkçesi Ağzlarında: DS *dam-* “damlamak, su konan kap sızdırmak” (Kızılçakçak–Arpaçay–Kars, vd.); Azerbaycan Türkçesi ve Ağzlarında: *dam-* “dökülmek, akmak” (ADİL: 530), Teb. *dam-* “damlamak, akmak” (Hacaloğlu 1992: 65), *dam-* “damlamak” (Rahimi 2009: 140).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

danna: yarın

➤ Bugünkü öpke, *dannaki* kuyruktan yegdür (ENT: 36); “Bugünkü ciğer, yarınki kuyruktan yeğdir”.

ETü.: EUyg. *tañ* “sabah, şafak, sabah, vd.” (Caferoğlu 1968: 223), DLT *tañ* “tan; sabah vakti” (Atalay IV: 570); EOğuz.: DK *tañla* “sabah, tan ağarırken, şafak vakti, vd.” (Ergin 1997: 284); *tañlağı* “sabahki, yarınki” (YTS: 202); Harz.: ME *tañ* “tan, şafak” (Yüce 1993: 182); Kıp.: *tañ ~ dan ~ dağ ~ tan ~ tayn* “tan vakti, sabah” (Toparlı vd. 2007: 261); Çağ.: *tañla* “gelecek gün, yarın” (Eckmann 2003: 250); Bugünkü Türk Lehçelerinde: Başk., Kzk., Kırg. *tañ* “tan” (KTLS: 846); Kum. *tañ* “sabah, tan”, *tañala* “yarın” (Pekacar 2006: 330), Alt. *tañ* “tan, seher, seher vakti” (Gürsoy-Naskali ve Duranlı 1999: 167); Türkiye Türkçesi Ağzlarında: DS *tan* “ufuk” (İğdecik–Isparta–Kastamonu vd.); Azerbaycan Türkçesi ve Ağzlarında: *dan* “sabah açılırken güneşin ufukta ilk ağarması, vd.” (ADİL: 531); Teb. *dan* “güneş doğmadan önceki alacak karanlık, tan” (Hacaloğlu 1992: 65).

dimdik: gaga

➤ Alıcı kuşun *dimdigi* eğri olur (ENT: 28); “Alıcı kuşun gagası, eğri olur”.

➤ Karkaynan yoldaş *dimdigi* poğda olur (ENT: 46); “Kargayla yoldaş olanın gagası bokta olur”.

Türkiye Türkçesi Ağzlarında: DS *dindik* “gaga” (Van, Ahlat–Bitlis, Kayseri), *didek* “gaga” (Bigadiç–Bursa vd.); Azerbaycan Türkçesi ve Ağzlarında: Teb. *dümdük, dündüg, dimdik* “gaga” (Hacaloğlu 1992: 81).

döymenç⁶: tereyağı ile yoğrulmuş ve sıkıştırılmış ekmek parçaları

➤ Uzak yerin *döymencini* holaynan döyeller (ENT: 31); “Uzak yerin döymencini çiftle döverler”.

Türkiye Türkçesi Ağzlarında: DS *döymeç ~ dövmeç* “ceviz, dut kurusu, fındık, pestil, şekeri birlikte döverek yapılan yiyecek” (Süle–Gümüşhane, Erzincan), “taze ekmeği tereyağına doğrayıp bal ve yumurta ile pişirerek yapılan bir çeşit yemek” (Arpaçay–Kars, Erzurum, Erciş–Van, vd.); Azerbaycan Türkçesi ve Ağzlarında: Teb. *döymec* “taze meyvenin ezilmesiyle hazırlanan yemek” (Hacaloğlu 1992: 80); *döğmenc ~ döğmeş* “yağa doğranmış sıcak ekmek” (Gedebey), *dögmec* (İmişli), *döymec* (Ağdam, Karakilise, Gubadlı, Oğuz, Şeki), *döymenc ~ döymeş* (Gedebey, Gence, Şuşa, Gazah, Mingeçevir) (ADL-I: 152, 154).

döz-: katlanmak, dayanmak

➤ At tepüğine, at *dözer* (ENT: 28); “At çiftesine, at dayanır”.

Kıp.: *töz-* “sabır ve tahammül göstermek, dayanmak, katlanmak” (Toparlı vd. 2007: 283); Çağ.: ML *töz-* “tahammül etmek, sabretmek, dayanmak, katlanmak” (Özönder 1996: 149); Bugünkü Türk Lehçelerinde: Trkm. *döz-* “dayanmak, tahammül etmek” (Tekin vd. 1995: 175), Başk. *tüz-*, Kzk. *töz-* “katlanmak” (KTLS: 452); Türkiye Türkçesi Ağzlarında: DS *döz-* ~ *döy-* “sabretmek, tahammül etmek, dayanmak” (Kars, Iğdır, Çorum, Konya vd.); Azerbaycan Türkçesi ve Ağzlarında: *döz-* “sabırla geçirmek, katlanmak” (ADİL: 696); Teb. *döz-* “sabretmek, tahammül etmek” (Hacaloğlu 1992: 80).

gici-: kaşınmak, gicişmek

⁶ Yemek adlarında kullanılan *-maç<-ma aş* eki için bkz. Ahmet Bican Ercilasun, “-maç, -meç Eki Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXI, İstanbul 1975, s. 83-88.

- Acıyan gèder, *giciyen* gelür (ENT: 28); “Acı çeken gider, kaşınan gelir”.

ETü.: DLT *etim kiçidi* “vücudum kaşındı, gicişti” (Atalay III: 259); *gici-* ~ *giciş-* ~ *girciş-* “kaşınmak” (YTS: 94); EOğuz.: *gicük* “kaşıntı, uyuz hastalığı” (Turan 2001: 136); Kıp.: *kiçi-* “gidişmek, kaşınmak” (Toparlı vd. 2007: 148); Çağ.: *ŞS kiciş-* ~ *kicik-* “kaşınmak” (Kúnos 1902: 128); Bugünkü Türk Lehçelerinde: Trkm. *gice-* “kaşınmak” (Tekin vd. 1995: 270); Türkiye Türkçesi Ağızlarında: DS *gici-* ~ *gicin-* ~ *giciş-* ~ *giciş-* ~ *gediş-* ~ *gidiş-* ‘kaşınmak’ (Ardanuç ve çevresi–Artvin, Susurluk–Balıkesir, Kilis–Gaziantep, Bayburt, Kıbrıs, vd.); Azerbaycan Türkçesi ve Ağızlarında: *giciş-* “kaşınmak” (ADİL: 244); Teb. *giciş-* “kaşınmak” (Hacaloğlu 1992: 120).

gün: güneş

- *Güni*, palçıklan suvamak olmaz (ENT: 50); “Güneş, balçıkla sıvanmaz”.
- *Gün* çıkar, ‘âlem görer (ENT: 50); “Güneş çıkar, âlem görür”.

ETü.: Orh. *kün* “gün; güneş” (Tekin 2010: 156), EUyg. *kün* “güneş” (Caferoğlu 1968: 122; Hamilton 2011: 199), DLT *kümüş künge ursa altun adhakın kelir* “gümüş güneşe konya altın ayağıyla gelir” (Atalay I: 165); EOğuz.: *gün* “güneş” *gün doğduğu yer* (Turan 2001: 138); GT *gün* “güneş, güneş ışığı” (Özkan 1993: 324); *gün* “güneş, gündüz” (YTS: 103); Harz.: ME *kün* “güneş” (Yüce 1993: 154); Kıp.: *kün* “güneş, gündüz” (Toparlı vd. 2007: 168); Çağ.: *ŞS gün* “güneş, gündüz” (Kúnos 1902: 73); Bugünkü Türk Lehçelerinde: Trkm. *gün* “güneş” (Tekin vd. 1995: 319); Hal. *kün* “güneş” (Gökdağ 2012: 204); Kzk. *kün* “güneş”, Kırg. *kün* “güneş” (KTLS: 292); Türkiye Türkçesi Ağızlarında: DS *gün* ~ *gun* “güneş” (Doğu Trakya, Erzurum, Kars, Kırşehir, vd.); Azerbaycan Türkçesi ve Ağızlarında: *gün* “güneş” (ADİL: 59); Teb. *gün* “güneş, gündüz” (Hacaloğlu 1992: 132).

günde: her gün

- Eşeğe dediler, *günde* ne keder yol gèdesen, dedi biz bili (ENT: 50); “Eşeğe, her gün ne kadar yol gidersen, demişler; biz⁷ bilir, demiş”.
- Deliye, *günde* bayram (ENT: 42); “Deliye, her gün bayram”.

ETü.: EUyg. *küninte* “her gün, devamlı, sürekli” (Caferoğlu 1968: 123); Harz.: ME *künde* “her gün” (Yüce 1993: 154); *günde* “her gün” (YTS: 103); Türkiye Türkçesi Ağızlarında: DS *kunde* ~ *künde* “her gün” (Sorgun–Yozgat, Kars ve köyleri, vd.); Azerbaycan Türkçesi ve Ağızlarında: *günde* “her gün, mütemadiyen” (ADİL: 310); *günde* “her gün” (Hacaloğlu 1992: 132).

karı: yaşlı, koca

- Atun arığına *karı* dèyeller, igidün yoksulına deli (ENT: 28); “Atın arığına yaşlı derler, yiğidin yoksuluna deli”.
- ‘Avratun *karısı*, iki elli yapışur (ENT: 45); “Avradın yaşlısı, iki eliyle yapışır”.

ETü.: *kāri* (Tekin 1995: 95), EUyg. *karı* ~ *karıg* “yaşlı, ihtiyar, ihtiyarlık” (Caferoğlu 1968: 168; Hamilton 2011: 182), DLT *karı* “yaşlı olan herhangi bir şey”, *karı er*, *karı at* (Atalay III: 222-223), *karga karısın kim bilir, kişi alasin kim tapar* “Karganın yaşlısını kim bilir, insanın içindekini kim anlar, kim sezer?” (Atalay I: 425), *karı öküz balduka korkmas* “yaşlı öküz baltadan korkmaz” (Atalay III: 421-422); EOğuz.: *karı* “yaşlı, ihtiyar” *karı avrat*, *karı deve* (Turan 2001: 145); DK *karı* “ihtiyar, yaşlı; eski; karı, kadın, ihtiyar kadın” (Ergin 1997: 171); *karı* “1. ihtiyar, yaşlı, 2. eski, köhne”, *karıca* “ihtiyar kadın, yaşlı kadıncağız”, *karıcık* ~ *karıcuk* “ihtiyar, yaşlı kadın”, *karılığ* “ihtiyarlık” (YTS: 127); Harz.: ME. *karı* “yaşlı, ihtiyar” (Yüce 1993: 135); Kıp.:

⁷ **biz:** sivri uçlu bir araç.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

karı “yaşlı” (Toparlı vd. 2007: 128); Çağ.: ŞS *karı* ~ *karık* “ihtiyar, pir, koca” (Kúnos 1902: 121); Bugünkü Türk Lehçelerinde: Trkm. *garı* “yaşlı kadın” (Tekin vd. 1995: 234); Hal. *karı* “yaşlı” (Gökdağ 2012: 210); Kzk. *keri* “yaşlı”, Kırg. *karı* “yaşlı” (KTLS: 974;); Türkiye Türkçesi Ağızlarında: DS *karı* “yaşlı, eski” (Malatya); Azerbaycan Türkçesi ve Ağızlarında: *garı* “koca kadın, koca avrat” (ADİL: 59); Teb. *garı* “yaşlı kadın” (Hacaloğlu 1992: 108); *karı* “yaşlı kadın” (Rahimi 2009: 148); Tikantepe *gēri* “yaşlı, koca” (Doğan 2012: 17).

karı-: yaşlanmak

➤ Kız *karıyanda* dayısı, boynuna düşer (ENT: 47); “Kız yaşlandığında dayısı, boynuna düşer”.

➤ Kurt *karıyanda* götinde, saksakanlar yuva bağlar (ENT: 47); “Kurt yaşlandığında götünde, saksakanlar yuva yapar”.

ETü.: EUyg. *karı-* “ihtiyarlamak, kocalmak” (Caferoğlu 1968: 168); DLT *açığlığ er şebük karımas* “varlıklı kişi çabuk kocamaz” (Atalay I: 147); *arşlan karısa sıçgan ötin ködhezür* “arşlan kocalırsa yalamak için fare deliğini bekler” (Atalay III: 263); AH *karı-* “ihtiyarlamak” (Arat 2006: XXXIII); EÖğuz.: DK *karı-* “ihtiyarlamak, yaşlanmak” (Ergin 1997: 171); *karı-* “ihtiyarlamak, yaşlanmak” (YTS: 127); Harz.: NF *kari-* “ihtiyarlamak” (Burslan 1934: 191); ME *karı-* “yaşlanmak, kocamak” (Yüce 1993: 135); Kıp.: *kar-* ~ *karı-* “yaşlanmak, ihtiyarlamak” (Toparlı vd. 2007: 126-128); Çağ.: ŞS *karıkmak* “pir olmak, ihtiyarlanmak, karılanmak, kartlanmak”, *karımak* “ihtiyar ve pirlenmek, kocalanmak” (Kúnos 1902: 121); Bugünkü Türk Lehçelerinde: Trkm. *gara-* ~ *garral-* ~ *garraş-* “yaşlanmak, eskimek” (Tekin vd. 1995: 234); Hal. *karı-* “yaşlanmak” (Gökdağ 2012: 210); Kırg. *kar-* “yaşlanmak” (KTLS: 974); Türkiye Türkçesi Ağızlarında: DS *karı-* “kocalmak, yaşlanmak” (Van–Erciş, Çanakkale–Lapseki, vd.); Azerbaycan Türkçesi ve Ağızlarında: *garı-* ~ *gocalıb garı-* “kocalmak” (ADİL: 59); Teb. *garı-* “1. ihtiyarlamak, yaşlanmak. 2. (mecaz) yaşlanıp tecrübe kazanmak” (Hacaloğlu 1992: 109), *garı-* “büzüşmek”, (Cebayıl), (ADL-I: 311).

kəcirt-: söndürmek

➤ Tarı yandıran çirāğı, *kəcirtmek* olmaz (ENT: 38); “Tanrı’nın yaktığı çerağ, söndürülemez”.

➤ Heğ yandıran çirāğı, *kəcirtmek* olmaz (ENT: 40); “Hakkın yaktığı çerağ, söndürülemez”.

ETü.: DLT *keç-* “geçmek, ölmek” (Atalay IV: 289); Harz.: ME *kēc-* “ölmek” (Yüce 1993: 137); Kıp.: *keç-* “ölmek” (Toparlı vd. 2007: 135); Türkiye Türkçesi Ağızlarında: DS *geç-* “sönmek” (Bor–Niğde), *geç-* “ateş sönmek” (Gaziantep, Yozgat), *geç-* “ölmek” (Adana, Osmaniye), *geç-* “uykuya dalmak” (Burdur, vd.); Azerbaycan Türkçesi ve Ağızlarında: *kēc-* “sönmek” (ADİL: 657), Teb. *geçirt-* “söndürmek” (Hacaloğlu 1992: 113).

koduk: sıpa, yavru

➤ Erkek eşek altınan *koduk* ahtarır (ENT: 30); “Erkek eşek altında sıpa arıyor”.

➤ *Koduk*, çulına göre oşşurı (ENT: 48); “Sıpa, çuluna göre osurur”.

EÖğuz.: *koduk* “sıpa” (Turan 2001: 149); *koduk* ~ *kodak* “eşek yavrusu, sıpa” (YTS: 142); Kıp.: *koduk* ~ *kuduk* ~ *kutuk* “eşek sıpası” (Toparlı vd. 2007: 152); Bugünkü Türk Lehçelerinde: Kzk. *kodik*, Kırg. *kodellek* ~ *kodek*, Özb. *hotik*, Uyg. *hōtek* “sıpa” (KTLS: 774-775); Türkiye Türkçesi Ağızlarında: DS *koduk* ~ *kodak* “eşek yavrusu, sıpa” (Mudanya–Bursa, Elemen–Bolu, vd.), *koduk* “yavru katır” (Eğirdir–Isparta vd.), *koduk* ~ *kodak* “dul kadının ikinci kocasının yanına götürdüğü çocuk” (Gürün–Sivas), *koduk* “yeni doğmuş inek yavrusu, buzağı” (Kaş–Antalya),

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

koduk “deve yavrusu” (Kinederiç–Elâzığ), *koduk* “köpek yavrusu” (Diyarbakır); Azerbaycan Türkçesi ve Ağızlarında: *goduk* “eşeğin yavrusu” (ADİL: 170), *goduh* ~ *godug* “eşek yavrusu, sipa” (Hacaloğlu 1992: 122).

omac: elle ufalanmış hamurdan yapılan çorba

➤ *Omac* aşına bir Kur’an hetm etmek olmaz (ENT: 31); “Omac aşına bir Kur’an hatmedilmez”.

EOğuz.: *ovmaç* “1. ovmaç yemeği 2. sıcak ekmek, bal ve tereyağıyla yapılan bir tür kek” (Turan 2001: 157); *omaç* ~ *oğmaç aş* ~ *ovmaç* “içine, ekmek, peynir, soğan ve bazen yağ, pekmez konup yoğrularak yapılan bir yemek” (YTS: 162); Türkiye Türkçesi Ağızlarında: DS *omaç*, “elle ufalanmış hamurdan yapılan çorba” (Koyulhisar–Sivas), “helva” (Bakşık–Keskin–Antalya), “un çorbası” (Bozdoğan–Aydın), “undan yapılıp kurutulan ve kışa saklanan yiyecek” (Vazıldan–Divriği–Sivas), “peynir ve ekmek kırıntısı ile yapılan köfte” (Malatya, Gaziantep), *oğmaç* “elle ufalanmış hamurdan yapılan çorba” (Bursa, Kastamonu vd.), vd.; Azerbaycan Türkçesi ve Ağızlarında: *omaç* “su serpilmiş unun parçalarından pişirilen duru hamur yemeği” (ADİL: 552).

oğrı: hırsız

➤ *Oğrıdan* oğrıya hâlâldı (ENT: 31); “Hırsızdan hırsıza helaldir”.

➤ Dutulmamış *oğrının* filce gücü var (ENT: 42); “Yakalanmayan hırsızın fil gibi gücü var”.

ETü.: EUyg. *oğrı* “hırsız, haydut” (Caferoğlu 1968: 139; Hamilton 2011: 152), DLT *oğrı* “hırsız, uğru” (Atalay I: 126), *Beg oğrını bastırdı*. “Bey hırsızı bastırdı.” (Atalay II: 171); **EOğuz.**: *oğrı* ~ *oğru* “hırsız” (Turan 2001: 156); *uğru* “hırsız” (YTS: 103); **Harz.**: NF *uğrı* “hırsız” (Burslan 1934: 224); ME *oğrılık* “hırsızlık” (Yüce 1993: 161); **Kıp.**: *oğrı* “hırsız” (Toparlı vd. 2007: 203); **Çağ.**: ŞS *oğurlayın* “hırsızca”, *oğrince* “gizlice” (Kunos 1902: 149); Bugünkü Türk Lehçelerinde: Trkm. *oğrı* “hırsız” (Tekin vd. 1995: 482), Başk. *uğrı*, Kzk. *ur*, Kırg. *ūru*, (KTLS: 338), Alt. *uurçı* “hırsız, soyguncu” (Gürsoy-Naskali ve Duranlı 1999: 195); Türkiye Türkçesi Ağızlarında: DS *oğru* ~ *oğrı* “hırsız” (Keskin–Eskişehir, Varto–Muş, vd.), *oğru* “gizli yapılan iş” (Bergama–İzmir); Azerbaycan Türkçesi ve Ağızlarında: *oğru* “oğurluk eden adam” (ADİL: 514), Teb. *oğru* “hırsız” (Hacaloğlu 1992: 214), Erd. *oğurru* “hırsız” (Karini 2009: 516), Urm. *oğru* “hırsız” (Doğan 2010: 521).

sanç-: ısırarak, sokmak

➤ İlan *sancan*, ala çatıdan korhar (ENT: 34); “Yılanın soktuğu (kişi), ala çatıdan korkar”.

ETü.: Orh. *sanç-* “mızraklamak” (Tekin 2010: 165), EUyg. *sanç-* “sançmak, delmek, sokmak, batırmak” (Caferoğlu 1968: 196; Hamilton 2011: 206), DLT *ol anı biçekin sançdı* “o, ona bıçağını sançdı”, *Beg yagısın sançdı* “Bey düşmanını yendi” (Atalay III: 420); **EOğuz.**: *sancu* “sancı” (Turan 2001: 161); *sanç-* ~ *sancı-* “saplamak” (YTS: 180); **Harz.**: ME *sançış-* “savaşmak, vuruşmak” (Yüce 1993: 172); **Kıp.**: *sanç-* ~ *saniç-* ~ *sanş-* “1. karnını yarmak 2. bastonla vurmak 3. hayvanı dürmek için vurmak 4. delmek, delip geçmek, saplamak 5. takmak, bağlamak” (Toparlı vd. 2007: 226); **Çağ.**: ŞS *sanç-* “saplamak, sokmak” (Kunos 1902: 166); Bugünkü Türk Lehçelerinde: Trkm. *sanç-* “sokmak, batırmak, dürtmek” (Tekin vd. 1995: 560), Başk. *senis-*, Kzk. *sanş-* “batmak, saplanmak” (KTLS: 742); Türkiye Türkçesi Ağızlarında: DS *sanç-* ~ *sanc-* “saplamak, batırmak; ısırarak, sokmak” (Sivrihisar–Eskişehir, Amasya, Erkinis–Yusufeli–Artvin, Bitlis); Azerbaycan Türkçesi ve Ağızlarında: *sanc-* “1. batırmak, giydirmek, sokmak 2. takmak, iliştmek, geçirmek 3. dişlemek, vd.” (ADİL: 34), Teb. *sanca-* “1. bir şeyi aşağıya sarkacak biçimde bir yere iliştirip sarkıtmak, asmak 2. vücudun bir yeri ağırlı olmak, ağrılamak 3. (böcek, zehirli hayvanlar

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

için) iğnesini batırmak, ısırarak veya sokmak, vd.” (Hacaloğlu 1992: 241), *sanc-* “sokmak, sancmak” (Rahimi 2009: 155), *sancax* “çengel” (Zagatala) (ADL-II: 473).

sovkat: hediye, bahşiş

➤ Çobanın *sovkatı* mırçaluk⁸ olı (ENT: 39); “Çobanın hediyesi, mırçalık olur”.

Harz.: ME *savkat* ~ *savgat* “hediyeye” (Yüce 1993: 173); Azerbaycan Türkçesi ve Ağızlarında: *sovğat* “birine gönderilen pay; hediye, bahşiş” (ADİL: 140).

Tarı: Tanrı; gök

➤ Böyügin tanımayan, *Tarı’sın* tanımaz (ENT: 36); “Büyüğünü tanımayan, Tanrı’sını tanımaz”.

➤ *Tarisız* yerde otı, büyüksüz yere oturma (ENT: 37); “Tanrısız yerde otur, büyüksüz yerde oturma”.

➤ Kırh onnan, kırhmaz *Tarı’sından* (ENT: 48); “Tanrı’sından korkmaktan kork”.

➤ *Tarı;* büyük, altı gen (ENT: 37); “Gök; büyük, altı geniş”.

ETü.: Orh. *teyri* “gök, gök yüzü; Tanrı” (Tekin 1995: 173), EUyg. *teyri* “Tanrı, gök” (Hamilton 2011: 218), DLT *teyri* “1. Tanrı 2. gök, sema 3. büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi göze ulu görünen her şey (Müslüman olmayanlarca)” (Atalay IV: 600-601); **EOğuz.:** *Tayrı* “Tanrı, Allah” (Turan 2001: 167); GT *Tayrı* “Allah, Tanrı” (Özkan 1993: 444), *Tayrı* “Allah” (YTS: 202); **Harz.:** ME *Tayrı* “Allah” (Yüce 1993: 182); **Kıp.:** *tayrı* ~ *tagrı* ~ *tanrı* ~ *tanrı* ~ *teyri* ~ *tengeri* ~ *tigri* ~ *tiyri* “Tanrı, Allah” (Toparlı vd. 2007: 262); **Bugünkü Türk Lehçelerinde:** Trkm. *Tayrı* “Tanrı” (Tekin vd. 1995: 616); Hal. *Tanrı* “yaşlı” (Gökdağ 2012: 215); Başk. *Teyri*, Kzk. *Teyri* “Tanrı”, Kırg. *Teyir* “Tanrı” (KTLS: 848); Kum. *teyiri* “Tanrı; gökyüzü, yukarı” (Pekacar 2006: 333), Alt. *teyeri* “1. gök, gökyüzü 2. Tanrı” (Gürsoy-Naskali ve Duranlı 1999: 74); **Türkiye Türkçesi Ağızlarında:** DS *Tarı* ~ *Tanrı* “Tanrı” (Van, vd.); Azerbaycan Türkçesi ve Ağızlarında: *Tanrı* “Allah” (ADİL: 265); Teb. *Tarı* “Tanrı, Rab, Allah, Hüda” (Hacaloğlu 1992: 273).

yandır-: yakmak

➤ Uzun kössöv el *yandırmaz* (ENT: 31); “Uzun kössöv⁹ el yakmaz”.

➤ Heç *yandıran* çirâğı, kəcirtmek olmaz (ENT: 40); “Hakkın yaktığı çerağ, söndürülemez”.

yandır- ~ *yandır-* “yakmak, tutuşturmak” (YTS: 233); **Harz.:** NF *yandır-* “yakmak, tutuşturmak” (Burslan 1934: 232); ME *yandır-* “yakmak” (Yüce 1993: 202); **Kıp.:** *yandır-* ~ *yandır-* “yakmak, ışık yakmak” (Toparlı vd. 2007: 310); **Bugünkü Türk Lehçelerinde:** Trkm. *yandır-* “yakmak, tutuşturmak, vd.” (Tekin vd. 1995: 675), Kum. *yandır-* “yakmak” (Pekacar 2006: 347), Başk. *yandır-* “yakmak” (KTLS: 958); **Türkiye Türkçesi Ağızlarında:** DS *yandır-* ~ *yandır-* “yakmak” (Karakoyunlu–Kars, Zarşat–Kars, vd.), *yandır-* “gönül vermek” (Hacıilyas–Koyulhisar–Sivas) vd.); Azerbaycan Türkçesi ve Ağızlarında: *yandır-* “yanmağına sebep olmak, vd.” (ADİL: 523-524), Teb. *yandır-* “yandırmak, yakmak” (Rahimi 2009: 161), Urm. *yandır-* “yakmak” (Doğan 2010: 144).

yavuk: yakın

⁸ **mırçaluk:** bir kısım bitkiye verilen ad.

⁹ **kössöv:** ateş karıştırmaya yarayan bir ucu yanmış odun.

➤ Uzağda benim olsun, *yavukda* bizim olsun (ENT: 31); “Uzak benim olsun, yakında bizim olsun”.

➤ Kirāyesi çok, menzili *yavuk*, hēsāb harasındadır (ENT: 49); “Kirası çok, mesafesi yakın, hesap neresindedir”?

➤ *Yavuk* kōnşı, uzağ kōhumdan yēydür (ENT: 52); “Yakın komşu, uzak akrabadan daha iyidir”.

ETü.: Orh. *yaguk* “yakın” (Tekin 2010: 184), EUyg. *yağuk* “yakın” (Caferoğlu 1968: 280); DLT *yaguk* “yakın”, *yaguk yēr* “yakın yer” (Atalay III: 29); *yavuh* ~ *yavuk* “yakın, akraba, nişanlı, adaklı, namzet” (YTS: 239); Harz.: NF *yavuk* “yakın” (Burslan 1934: 235); ME *yavuk* “yakın” (Yüce 1993: 205); Kıp.: *yavuh* ~ *yavuk* ~ *yauh* ~ *yovuk* “yakın, hısım, akraba (Toparlı vd. 2007: 315); Türkiye Türkçesi Ağzlarında: DS *yavuk* “sevi, nişan, yakın” (Koyulhisar–Sivas, Şavşat–Artvin, Arpaçay–Kars, Honaz–Denizli, vd.); Azerbaycan Türkçesi ve Ağzlarında: *yavug* “yakın” (ADİL: 560), Erd. *youh* “yakın” (Karini 2009: 78), Urm. *yovuh* ~ *youh* “yakın” (Doğan 2010: 533).

yoğun: kalın

➤ Hārābāta giren, işgesin *yoğunun* ahtarmaz (ENT: 40); “Viraneye giren, incesini kalınını aramaz”.

ETü.: Orh. *yogan*- “kalın, ağır” (Tekin 2010: 190), EUyg. *yoğun* “kalın, yoğun, kaba” (Caferoğlu 1968: 301); DLT *yogun* “yoğun, şişkin, kalın” (Atalay III: 29); EOğuz.: *yoğun* “1. kalın 2. sert, haşın” (Turan 2001: 175); *yoğun* ~ *yovun* “çapça kalın, iri, büyük, vd.” (YTS: 248); Kıp.: *yoğun* ~ *yoğan* ~ *yoğın* ~ *yovun* ~ *yiğün* “kalın, iri, kaba” (Toparlı vd. 2007: 326); Bugünkü Türk Lehçelerinde: Trkm. *yogın* “kalın; şişman, iri” (Tekin vd. 1995: 703); Türkiye Türkçesi Ağzlarında: DS *yoğun* “sağlam; tembel; kalın; kaba” (Erzurum), “ağır” (Niğde); Azerbaycan Türkçesi ve Ağzlarında: *yoğun* “hacimce, en itibarıyla büyük, geniş olan; kalın” (ADİL: 603), Teb. *yoğun* “1. kalın, enli, geniş, şişman, dolgun 2. anlayışsız, kaba, edepsiz” (Hacaloğlu 1992: 307).

yiye: sahip

➤ İte çörek atallar, *yiyesi* hetirine (ENT: 33); “İte, sahibi hatırına ekmek atarlar”.

➤ İt *yiyesine* hürmek, ‘eyb degül (ENT: 33); “İtin, sahibine havlaması ayıp değil”.

➤ Bāğ *yiyesi* bāğı kıydı, bāğbān bir salhūm üzüm kıymadı (ENT: 35); “Bağ sahibi bağa kıydı, bahçivan bir salkım üzümüne kıymadı”.

➤ Kōnakun üzi gülsün, ev *yiyesi* kan ağlasun (ENT: 47); “Misafirin yüzü gülsün, ev sahibi kan ağlasın”.

➤ Kōnağ, kōnağı istemez; ev *yiyesi*, hēç birin (ENT: 48); “Misafir, misafiri istemez; ev sahibi, hiç birini”.

➤ Yas *yiyesi* ovundı, yasa gēden ovunmaz (ENT: 51); “Yas sahibi avundu, yasa giden avunmaz”.

ETü.: Orh. *idi* “sahip” (Tekin 2010: 142), EUyg. *idi* “sahip” (Caferoğlu 1968: 89); DLT *idhi* “sahip, efendi, Tanrı” (Atalay I: 87); *eye* ~ *ie* “malik, sahip, efendi” (YTS: 87); Harz.: ME *ie* “sahip” (Yüce 1993: 133); Kıp.: *ie* “sahip, malik” (Toparlı vd. 2007: 117); Çağ.: ŞS *idi* “sahip, malik” (Künos 1902: 81); Bugünkü Türk Lehçelerinde: Başk. *ie*, Kzk. *iyè* (KTLS: 734); Türkiye Türkçesi Ağzlarında: DS *yiye* ~ *iyelik* ~ *iyelikçi* “sahip” (Amasya, Kars, Sancaklıboz–Manisa, Reyhanlı ve Amik Ovası Türkmenleri–Hatay, vd.); Azerbaycan Türkçesi ve Ağzlarında: *yiye* “sahip” (ADİL: 602), Teb. *yiye* “sahip, iye” (Hacaloğlu 1992: 306).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

yu- ~ yuv-: yıkamak

- El, eli *yucar*; el de döner üzi *yucar* (ENT: 30); “El, eli yıkar; el de döner yüzü yıkar”.
- Kere palas, *yumaknan* ağarmaz (ENT: 46); “Kara halı, yıkamakla ağarmaz”.
- *Yuyulmamış* kaşuk kimi, özivi arıya sohma (ENT: 52); “Yıkanmamış kaşık gibi, kendini araya sokma”.
- Çölmege sıçmak āsandı, dönderüb *yumakı* çetindi (ENT: 39); “Çömleğe sıçmak kolaydır; ama çömleği döndürüp yıkaması zordur”.

ETü.: EUyg. *yu-* “yıkamak, temizlemek, kaldırmak” (Caferoğlu 1968: 305); DLT *ol ton yudi* “o elbiseyi yıkadı” (Atalay III: 249); EOğuz.: *yu-* “yıkamak” (Turan 2001: 176); GT *yu-* “yıkamak” (Özkan 1993: 472); *yu- ~ yuğ- ~ yuy-* “yıkamak” (YTS: 252); Harz.: NF *yuv-* “yıkamak” (Burslan 1934: 243); ME *yu-* “yıkamak” (Yüce 1993: 212); Kıp.: *yu-* “yıkamak” (Toparlı vd. 2007: 328); Çağ.: *yu-* “yıkamak” (Eckmann 2003: 255); Bugünkü Türk Lehçelerinde: Trkm. *yuv-* “yıkamak” (Tekin vd. 1995: 711), Başk. *yıv-*, Kzk. *juv-*, Kırg. *cū-* “yıkamak” (KTLS: 988), Hal. *yu-* “yıkamak” (Gökdağ 2012: 223); Türkiye Türkçesi Ağızlarında: DS *yu- ~ yuğ- ~ yuy- ~ yüğ- ~ yü- ~ yüv* “yıkamak” (Emirdağ–Afyon, Manisa ve çevresi, Çakalkuyusu–Adana, Bağyaka–Finike–Antalya, Urla–Bornova–İzmir, vd.); Azerbaycan Türkçesi ve Ağızlarında: *yu-* “su veya su ve sabun, yahut başka bir maya ile temizlemek, vd.” (ADİL: 621), Teb. *yu-* “yıkamak” (Hacaloğlu 1992: 308), Urm. *yuv-* “yıkamak” (Doğan 2010: 533).

Kısaltmalar

- Alt. : Altay Türkçesi
- Başk. : Başkurt Türkçesi
- Çağ. : Çağatay Türkçesi
- DLT : Divanü Lûgat-it-Türk
- Erd. : Erdebil İli Ağızları
- EOğuz.: Eski Oğuz Türkçesi
- ETü. : Eski Türkçe
- EUyg. : Eski Uygurca
- Hal. : Halaç Türkçesi
- Harz. : Harezm Türkçesi
- Kıp. : Kıpçak Türkçesi
- Kırg. : Kırgız Türkçesi
- Kzk. : Kazak Türkçesi
- Kum. : Kumuk Türkçesi
- Özb. : Özbek Türkçesi
- Slm. : Salmas Ağzı
- Teb. : Tebriz ağzı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

- Tikantepe: Tikantepe ağzı
 Trkm. : Türkmence
 Urm. : Urmiye Ağızları
 Uyg. : Uygur Türkçesi
 bkz. : bakınız
 çev. : çeviren
 hzl. : hazırlayan
 ~ : değişken şekil
 - : Fiil kökü

Eser Kısaltmaları

- AH : Atebetü'l-Hakayık bkz. ARAT (2006).
 Atalay I: Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I bkz. ATALAY 1985.
 Atalay II: Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi II bkz. ATALAY 1985.
 Atalay III: Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III bkz. ATALAY 1985.
 Atalay IV: Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks" IV bkz. ATALAY 1986.
 ADİL : Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti bkz. ORUCOV vd. 2006.
 ADL-I : Azərbaycan Dialektoloji Lüğəti (Birinci Cilt A-L) bkz. KANOĞLU 1999.
 ADL-II : Azərbaycan Dialektoloji Lüğəti II Cild M-Z bkz. BEHBUTOV 2003.
 ATDK : Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu bkz. HACALOĞLU 1992.
 DK : Dede Korkut Kitabı II, İndex-Gramer bkz. ERGİN 1997.
 DS : <http://tdkterim.gov.tr/ttas/>
 ENT : Emsāl ü Neşāyih-i Türkī bkz. DOĞAN 2013.
 EUTS : Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü bkz. CAFEROĞLU 1968.
 GAT : Güney Azerbaycan Türkçesi bkz. SARIKAYA 1998.
 GT : Gülistan Tercümesi bkz. ÖZKAN 1993.
 KTLS : Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü bkz. ERCİLASUN vd. 1991.
 ME : Mukaddimetü'l Edeb bkz. YÜCE 1993.
 ML : Muhâkemetü'l-Lugateyn İki Dilin Muhakemesi bkz. ÖZÖNDER 1996.
 NF : Nehcü'l-Ferâdis bkz. BURSLAN 1934.
 ŞS : Şejx Sulejman Efendi's Çağataj-Osmanisches Wörterbuch bkz. KÚNOS
 1902.
 YTS : Yeni Tarama Sözlüğü bkz. DİLÇİN 1983.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/8 Summer 2013

KAYNAKÇA

- Alî Şîr Nevâyî, **Muhâkemetü'l-Lugateyn. İki Dilin Muhakemesi** (hzl. F. Sema Barutçu Özönder), TDK Yayınları, Ankara 1996.
- ATALAY Besim (çev.), **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I**, TDK Yayınları, Ankara 1985.
- ATALAY Besim (çev.), **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi II**, TDK Yayınları, Ankara 1985.
- ATALAY Besim (çev.), **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III**, TDK Yayınları, Ankara 1985.
- ATALAY Besim (çev.), **Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks" IV**, TDK Yayınları, Ankara 1986.
- BEHBUTOV Sefî, **Azərbaycan Dialektoloji Lügəti II Cild M-Z**, TDK Yayınları, Ankara 2003.
- BURSLAN Kıvâmettin, "Nehc-ül-Ferâdis'ten derlenen Türkçe Sözlükler", **Türkiyat Mecmuası**, IV, 1934, s. 169-250.
- CAFEROĞLU Ahmet, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 1968.
- ÇOBANOĞLU Özkul, **Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2004.
- DİLÇİN Cem, **Yeni Tarama Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 1983.
- DİLÇİN Dehri, **Edebiyatımızda Atasözleri**, TDK Yayınları, Ankara 2000.
- DOĞAN Talip, **Urmiye Ağzları**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale 2010.
- DOĞAN Talip, "Tikântepe Ağzı Üzerine", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 9, S. 5, Mart, 2012, s. 15-44.
- ECKMANN János, **Çağatayca El Kitabı** (çev. Günay Karaağaç), Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- Edib Ahmed B. Mahmud Yükneci, **Atebetü'l-Hakayık** (hzl. Reşid Rahmeti Arat), TDK Yayınları, Ankara 2006.
- ERCİLASUN Ahmet Bican "-maç, -meç Eki Üzerine", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XXI, İstanbul 1975, s. 83-88.
- ERCİLASUN Ahmet Bican vd., **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Kılavuz Kitap) I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- ERGİN Muharrem, **Dede Korkut Kitabı II, İndex-Gramer**, TDK Yayınları, Ankara 1997.
- Eski Oğuzca Sözlük. Bahşayış Lügati** (hzl. Fikret Turan), BAY Yayınları, İstanbul 2001.
- GÖKDAĞ Bilgehan A., **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme**, Karam Yayınları, Çorum 2006.
- GÖKDAĞ Bilgehan A., **Halaç Türkçesi Metinleri, Qarşu Baluqqa Selam**, Vizyon Yayınevi, Ankara 2012.
- GÖNEN Sinan, **Batı Türklerinin Manzum Atasözleri Üzerine Bir Araştırma**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2006.
- GÜRSOY-NASKALİ Emine-DURANLI Muvaffak, **Altayca-Türkçe Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara 1999.
- HACALOĞLU Recep Albayrak, **Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu**, Ankara 1992.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

- HAMİLTON James Russell, **İyi ve Kötü Prens Öyküsü** (çev. Vedat Köken), TDK Yayınları, Ankara 2011.
- KANOĞLU İbrahim (çev.), **Azərbaycan Dialektoloji Lügəti (Birinci Cilt A-L)**, TDK Yayınları, Ankara 1999.
- KARİNİ Jahangir, **Erdebil İli Ağızları**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.
- KÚNOS Ignaz, **Šejx Sulejman Efendi's Čagataj-Osmanisches Wörterbuch**, Budapest 1902.
- LEVEND Ağâh Sırrı, "Türk Edebiyatında Manzum Atasözleri ve Deyimler", **TDAY-Belleten 1961**, Ankara, 1988, s. 137-146.
- Mirzâ 'Elineki Merâği. **Emsâl ü Neşâyiḥ-i Türkî**. Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım, (hzl. Talip Doğan), Vizyon Yayınevi, Ankara 2013.
- ORUCOV Əliheydər vd., **Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügəti**, Bakı 2006.
- OY Aydın, "Ata Sözü", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. IV, 1991, s. 44-46.
- ÖZKAN Mustafa, **Gülüstan Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)**, TDK Yayınları, Ankara 1993.
- PEKACAR Çetin, **Kumuk Türklerinin Atasözleri (İnceleme-Metin-Dizinler)**, Ankara 2006.
- SARIKAYA Mahmut, **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1998.
- RAHİMİ Musa, **Ḳavâ'id-i Türkî**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.
- TEKİN Talat vd., **Türkmençe-Türkçe Sözlük**, Ankara 1995.
- TEKİN Talat, **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**, Ankara 1995.
- TOPARLI Recep vd., **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 2007.
- YÜCE Nuri, **Mukaddimetü'l Edeb**, TDK Yayınları, Ankara 1993.
- Genel Ağ Kaynakları**
<http://tdkterim.gov.tr/ttas/>

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/8 Summer 2013

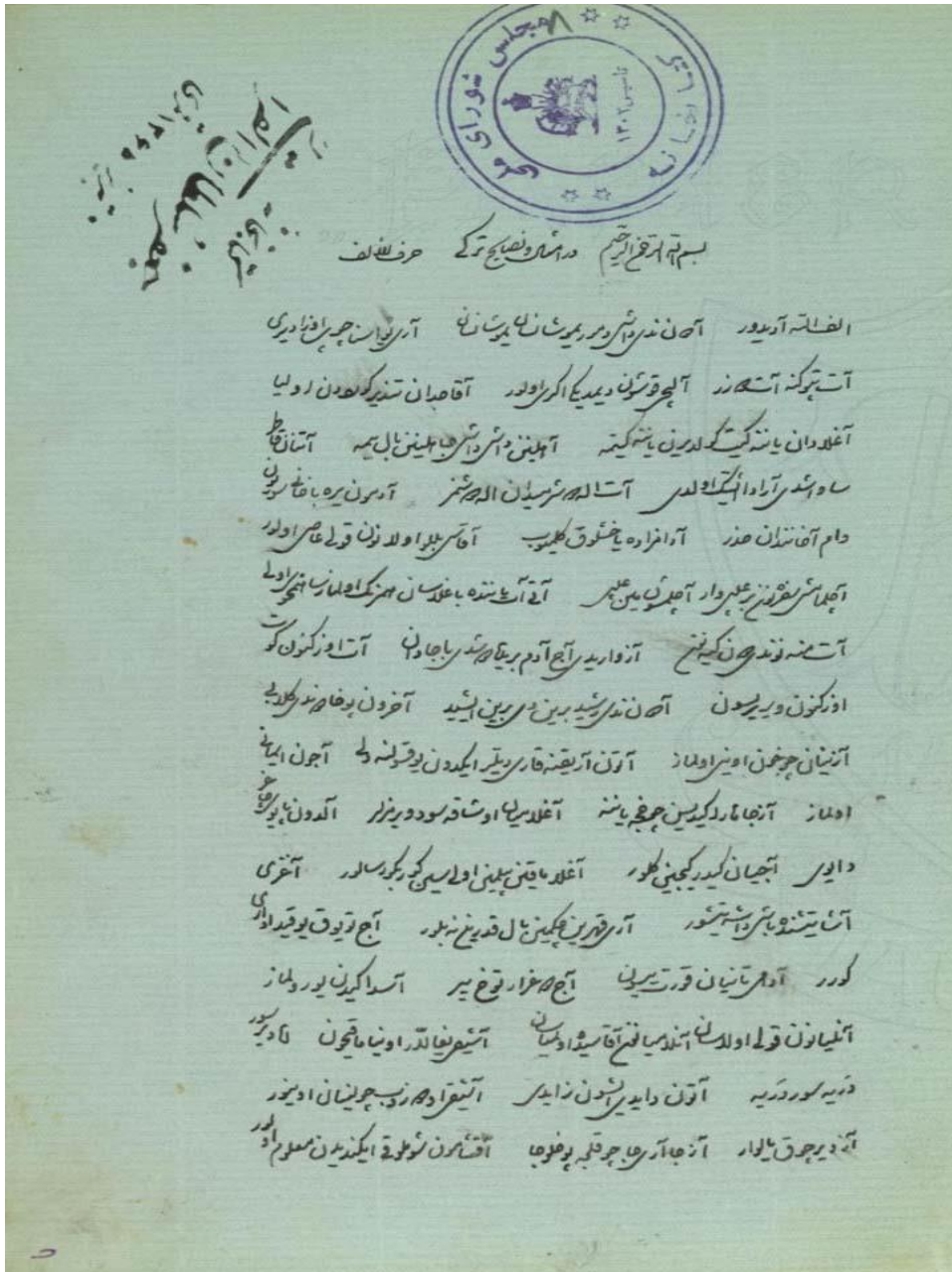

Tıpkıbasım Örnekleri

Turkish Studies

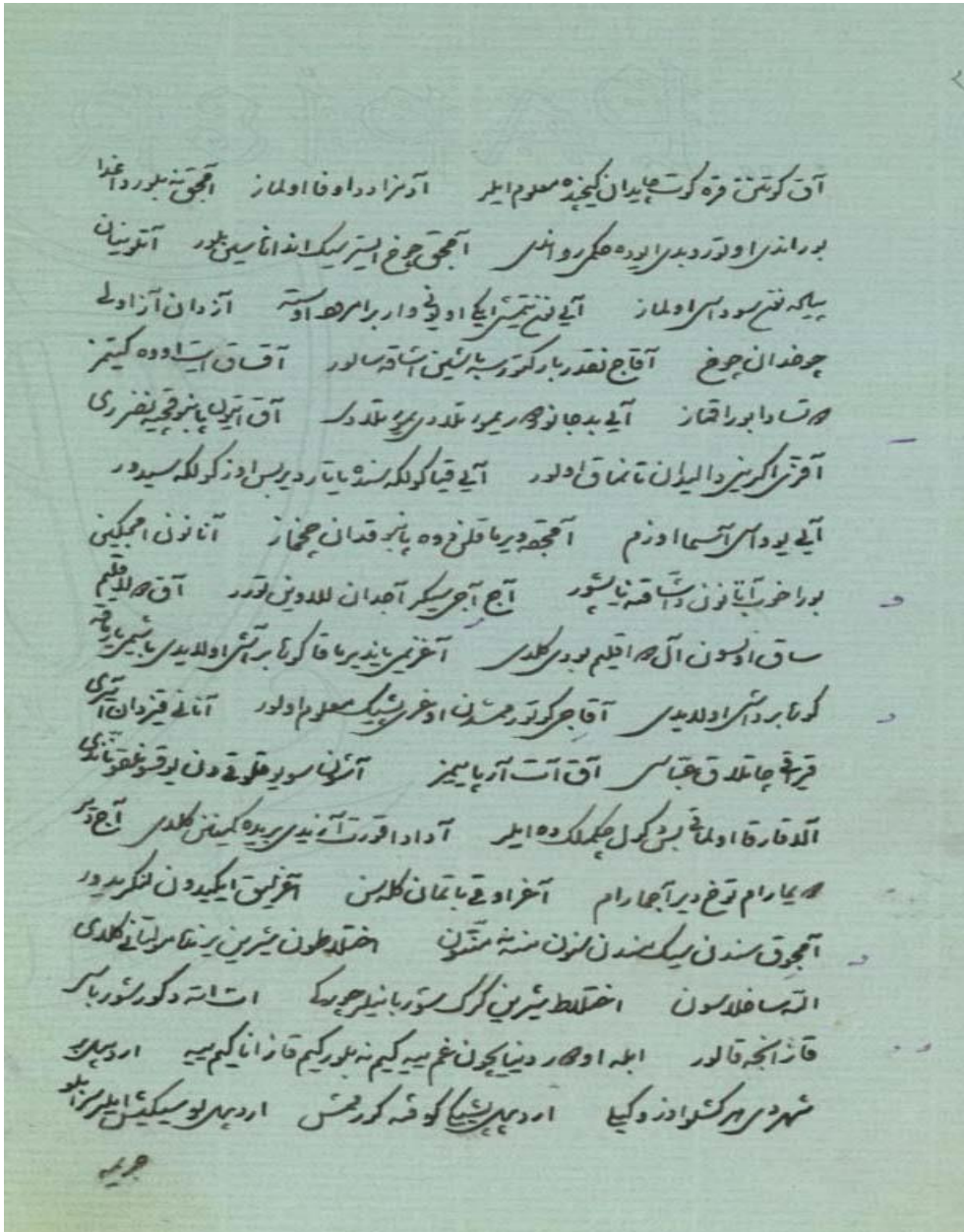
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

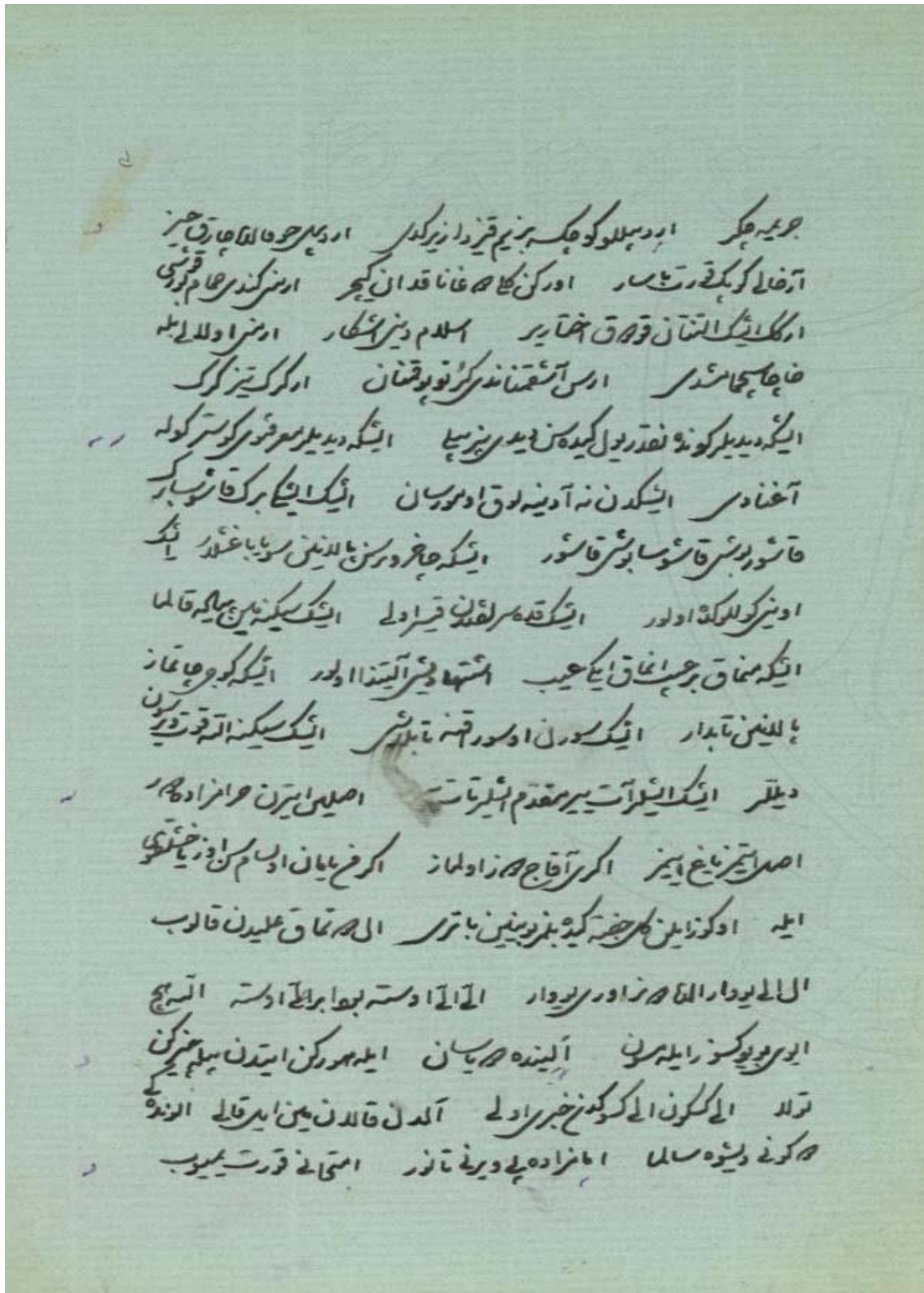
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/8 Summer 2013

doi

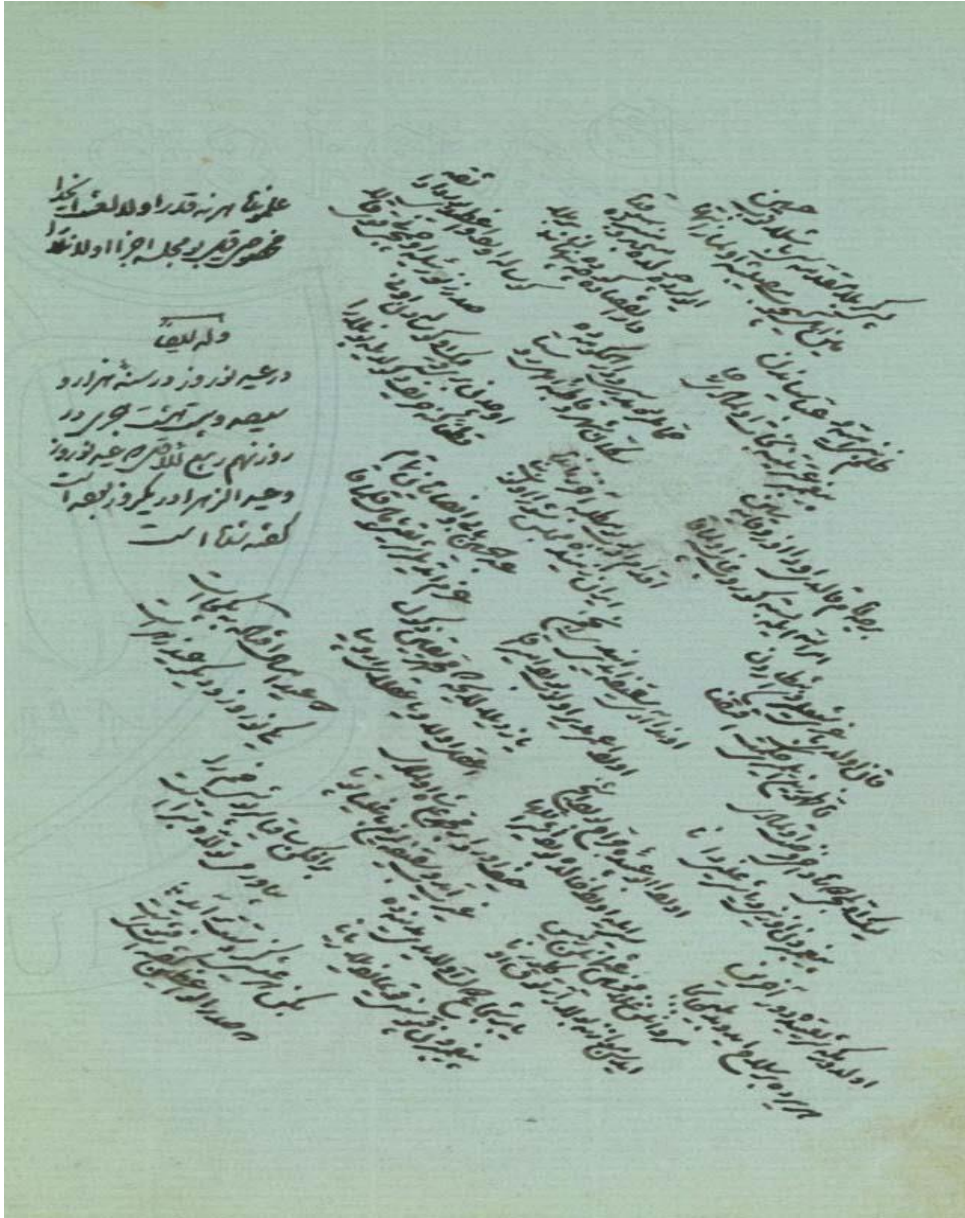

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

